

УДК 340.12

*М. І. Попадинець***ПОНЯТТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА З ПОЗИЦІЙ ДІАЛЕКТИЧНОЇ
ПОЛЯРНOSTІ ПРИРОДНОГО І ПОЗИТИВНОГО ПРАВА**

Постановка проблеми. Демократичні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, вимагають від теорії права нового осмислення ключових засад забезпечення реалізації права, тобто визнання людини та її природних прав найвищою соціальною цінністю. Основним постулатом сучасного цивілізованого прогресивного розвитку повинно бути твердження, що найголовнішою ознакою демократичного суспільства і правової держави є вільна і ефективна реалізація людиною належних їй природних прав.

Тому проблема реалізації норм права національного законодавства та його ефективності давно привертає увагу дослідників, проте її вдала розробка далека ще від завершення.

Стан дослідження. До розуміння категорії «право» історично склалися два підходи: легістський (позитивний) та юридичний (природно-правовий). Тому більшість нових (а також усталених) явищ у праві розглядаються з позицій як одного, так і другого типу праворозуміння.

Значну увагу методологічним питанням реалізації права на сучасному етапі приділили такі науковці, як В. Бачинін [22], О. Данільян [11], М. Кельман [7], Д. Керімов [1], В. Нерсесянц [15], М. Патеї-Братасюк [10; 18], В. Селіванов [4], О. Скакун [6], В. Ткаченко [5], М. Цвік [5], Ю. Шемшученко [8] та ін. Проте в теоретико-правовому вимірі ця проблема вимагає подальших зусиль науковців, оскільки під час її дослідження переважає аналіз в руслі законницької (легістської) доктрини, яка сьогодні вже не витримує перевірки часом.

Метою написання статті є аналіз поняття «реалізація права» з позицій двох типів праворозуміння. Акцентується увага на природно-правовому підході, в якому реалізація права розглядається в контексті природних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що загальна дефініція права існує сьогодні у «багатократній розчленованості» і «багатоступеневості» [1, с. 355], внаслідок чого в юриспруденції немає єдиного визначення і реалізації права. Спроба створити таку дефініцію, яка б охоплювала всі властивості означуваного явища, на думку С. Лисенкова, призведе до появи дуже об'ємного та незручного у користуванні формулювання або взагалі не може бути здійсненою [2, с. 5]. Зважаючи на багатоаспектність реалізації права як соціального явища, на наявність «межових феноменів», які мають з правом багато спільних ознак [3, с. 11], філософи права використовують у своїх розвідках методологію, засновану на різних дослідницьких підходах.

Проблема співвідношення природного і позитивного права, права і закону, є однією із методологічних проблем вітчизняної філософії права. «Вона певним чином репрезентує собою ту предметну сферу праворозуміння (від ідеї і поняття права як об'єктивної функції соціального регулювання до розуміння юридичного зако-

ну як творіння держави), яка може бути адекватно осмислена і змістовно розгорнута у вигляді послідовного системного філософського вчення. Йдеться, зокрема, про знання як внутрішньої, в тому числі моральної, обумовленості упорядкованої поведінки людини, так і про її зовнішні обмежуючі чинники...» [4].

Дефініція «реалізація права» у юриспруденції є самостійною категорією, однією із важливих у сучасній теорії права. Право є регулятором відносин у тому випадку, якщо його норми і приписи реалізуються в поведінці і діяльності суб'єктів права. Реалізація затверджує право як діючий і авторитетний інструмент соціального регулювання. Реалізоване право – це правопорядок, певним чином організовані або упорядковані відносини. Нереалізоване право межує зі сваволею, соціальним хаосом.

З позицій законницького (легістського) підходу реалізація права трактується як втілення в життя норм права, тобто норм закону, оскільки право і закон в цьому типі праворозуміння вважаються тотожними [5].

У цьому типі праворозуміння реалізація права охоплює усі способи та форми зовнішньої об'єктивації права, його переведення на рівень реальної дійсності, становлення права як позитивного утворення. Зокрема, для країн з романо-германською правовою системою, до яких належить і Україна, це пов'язано з прийняттям законів та підзаконних нормативних правових актів, що розвивають їх положення, а також укладенням нормативних правових договорів, санкціонуванням звичаїв і т. ін.

Реалізувати нормативні приписи, що містяться в законах та інших нормативно-правових актах, означає втілити в життя (у суспільні відносини, поведінку громадян) волю законодавця й інших суб'єктів правотворчості, спрямовану на встановлення правопорядку. Без реалізації в різних формах (безпосередніх і опосередкованих) право втрачає свій соціальний зміст і призначення [6, с. 579].

Теоретико-правовій дефініції «реалізація права» у юридичній літературі приділено достатньо уваги, яка здебільшого зводиться до того, що під нею розуміють втілення положень правових норм у фактичній діяльності (поведінці) суб'єктів права [7, с. 15]; втілення правових норм і принципів у правомірній поведінці суб'єктів права, у їх практичній діяльності, яку можна розглядати як процес і як кінцевий результат [6, с. 579]; процес фактичного втілення норм права в суспільних відносинах через правомірну поведінку соціальних суб'єктів, що здійснюють належні їм суб'єктивні юридичні права і обов'язки [5, с. 360].

На відміну від позитивного, природне право – це теоретична доктрина, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. Людині природні права належать від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх [8, с. 746].

І. Покровський на початку ХХ ст. писав: «є такі невід'ємні права людини, які ніяким законом знищені не можуть бути, які для держави загалом є недосяжними. Сенс ідеї природних прав полягає у визнанні того, що разом з правом, створеним у державі людьми (тобто позитивним правом), існує природне право, яке є глибшим, ґрунтовнішим, засадничим у житті людей феноменом, джерелом якого є сам природний порядок речей – у суспільстві та природі» [9, с. 22-23].

Низка науковців, з огляду на історичний генезис природного права, а також сучасний рівень наукових розробок у цьому напрямі, вважає, що під природним правом можна розуміти сукупність об'єктивних соціальних цінностей і потреб людського буття (волю, рівність, справедливість тощо), а також універсальних норм і принципів, що містяться у фундаменті всіх правових систем світової цивілізації [5, с. 175].

Тому з позицій юридичного підходу реалізація права – це втілення смислових ознак права, а саме – принципу формальної рівності (рівної міри справедливості, добра, свободи, істини тощо) в реальне життя суб'єктів права. «Реалізація права, як підкреслює М. Патей-Братасюк, – це втілення в живі взаємовідносини людей принципу формальної рівності у будь-якій формі: чи то нормативного акту (закону), чи то правового договору, чи то звичаєвого права, чи прецеденту тощо. Важливо, щоб вони були формами права, а не довільними утвореннями з довільним, свавільним змістом» [10].

Проте «формалізм» права не означає стирання всіх розходжень між людьми. Зрівнюючи усіх за формальним принципом, право, не вимагаючи примусового самовдосконалення чи проявів духовної і соціальної свободи, виявляється умовою реалізації людських здібностей саме тим, що віддає їх реалізацію на особистий розсуд громадян. У цьому розумінні формальна рівність виступає гарантом людської унікальності.

Варто зазначити, що позитивне право – це юридична категорія, яка отримала перше системне осмислення в межах теорії природного права. Засновниками останньої були Г. Гроцій, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер. Під природним правом розумілась сукупність принципів, правил, прав і цінностей, що зумовлюються самою природою людини, в силу цього є незалежними від законодавчого чи навіть державного їх визнання [8, с. 670].

Наприклад, Г. Гроцій вважав, що закони природного права беруть початок у самій природі розуму, а тому вони такі ж вічні, як і сам розум. Природне право визначається ним як «настанова здорового глузду», виступає як критерій для розрізнення дозволеного і недозволеного [11, с. 75], а Т. Гоббс визначав природне право як свободу будь-якої людини використовувати свої власні сили на свій розсуд для збереження своєї власної природи, власного життя, тобто як свободу робити все, що для цієї мети прийнятно [11, с. 76].

«Природно-правове мислення Нового часу, – пише О. Хьоффе, – мало вплив, що інспірує, на американську і французьку революції, призвело до виникнення спільності сучасного типу – демократичної конституційно-правової держави» [12, с. 52].

Ідеї природного права, які виникли у другому тисячолітті до нашої ери, стали історично першою формою осмислення і утвердження індивідуальності і автономії особистості. Це перша в історії філософії права модель виникнення принципів суспільного устрою, яка виходить з того, що існує система норм взаємовідносин між людьми, яка відрізняється від системи норм, встановлених державою, вона первинна по відношенню до позитивного права, переважає над ним, є більш відповідною до норм моралі, виходить із принципів, які встановлені структурою світобудови і природи людини.

Давньоримські юристи природним правом називали закони в науковому значенні, або основу позитивного права. Теза Протагора – «Людина є мірилом всіх речей» спричинила критику всіх традиційних віросповідань, а теза Арістотеля «Віддай кожному своє» лягла в основу природного права [13, с. 161]. Тому критерієм оцінки закону, згідно з Платоном, може бути міра його сприяння реалізації справжньої природи людини. Якщо закон гальмує розвиток її природних здібностей, його треба удосконалити [14, с. 72, 73]. Згідно з Цицероном, природне право виникло раніше, ніж будь-який писаний закон, раніше, ніж виникла будь-яка держава. Право встановлюється природою, а людські рішення і постанови мають бути відповідні до нього, – вважав мислитель [15, с. 85-86].

Всупереч натуралізму, представники юридичного позитивізму Д. Остін, К. Лабанд, А. Есмен, Г. Шершеневич розглядали право як очевидний позитивний факт, що не вимагає особливого аксіологічного осмислення. Тому дуалізм природного і позитивного права вважали помилкою спекулятивно-метафізичної філософії права, стверджуючи, що існує тільки позитивне право (сукупність норм, що приймаються державою), а усе інше, яке називається правом, являє собою моральну оцінку чинного позитивного права. При цьому така оцінка, на їх думку, суб'єктивна, неоднomanітна і необов'язкова, тому її слід виключити з юридичної науки. Предметом останньої повинно бути «право у власному розумінні», позитивне право незалежно від того, є воно хорошим чи поганим [8, с. 670].

З цього огляду М. Патей-Братасюк зауважує, що «розрізнення природного права і позитивного є лише частковим варіантом, найхарактернішим з «нестачею теоретичності», найпоширенішим випадком загальної теорії розрізнення права і закону» [16, с. 53].

Лон Л. Фуллер на користь натуралізму і всупереч постулатам позитивізму зазначав, що право не є статичним об'єктом, а є процесом, пізнання права не є можливим поза моральним контекстом, і право не є сукупністю владних приписів, оскільки забезпечує співпрацю між посадовими особами та громадянами [17, с. 34]. З погляду представників природного права, «людина має невідчужувані від неї права на життя, свободу та приватну власність, а держава існує для того, щоб ці права захищати» [18, с. 58].

Отже, теорія природного права вважає, що юридичні права є різновидом моральних прав, тоді як юридичний позитивізм розглядає їх як щось дуже відмінне від моральних прав. Так, В. Соловйову належить блискуче висловлювання: «Право – нижня межа або певний мінімум моральності» [19, с. 448].

Моральна якість права дозволяє давати моральну оцінку діяльності держави і судити про те, наскільки саме право є справжнім. Йдеться про право не як про статичний нормативний матеріал, а право в дії, функціонуюче право. Дискусії про моральне начало в праві відбуваються навколо трьох взаємопов'язаних одне з одним понять – свободи, рівності і справедливості. Моральна природа прав людини зумовлюється тим, що вони вважаються виправданими, обґрунтованими саме з точки зору загальнолюдської моралі. Така мораль, як відомо, – це принципи і норми, які регулюють поведінку людей, діяльність їх спільностей, об'єд-

нань з точки зору загально визнаних уявлень про добро і зло, порядність і не порядність, чесність і безчесність та забезпечують реалізацію права.

З точки зору послідовних позитивістів право не визначається і через справедливість і не обумовлюється нею. Так, Ганс Кельзен вважає, що вся система його поглядів опирається на емоційну перевагу ідеалу порядку над ідеалом справедливості. Тобто порядок і є для позитивістів вищою цінністю, який уособлює в собі справедливість. Порядок хороший (справедливий) сам по собі, в силу того, що він порядок [20, с. 38-39].

Для юснатуралізму типове співвідношення права і справедливості визначено у знаменитій формулі Г. Радбруха: коли діюче позитивне право настільки несумісне зі справедливістю, що повністю заперечує її, воно, як неправове за своєю природою, не повинно застосовуватися, бо «право, включаючи і позитивне, не можна визначити інакше, як правопорядок і сукупність законів (Satzung), які повинні служити справедливості» [21, с. 234].

Сучасна вітчизняна юридична наука вважає, що позитивне право – це система загальнообов'язкових, формально-визначених і закріплених у нормативно-правових актах правил поведінки, які забезпечені можливістю державного примусу, діють у даний період часу в свою чергу, В. Бачинін зазначає, що, «під природним правом звичайно розуміють сукупність універсальних норм і принципів, що знаходяться в основі всіх правових систем світової цивілізації», а позитивним правом є «ті правові норми, які оформлені як система законодавства, які підтримуються силою даної держави в даний історичний період» [22, с. 122].

Необхідно наголосити, що з реалізацією права та його вдосконаленням, з точки зору природного права, тісно пов'язані процеси формування особи в суспільстві, визнання людини вищою соціальною цінністю в державі. Реалізація права є одним із засобів процесу соціалізації людини, через який відбувається її становлення, формування її соціальної сутності, яка вимагає права як рівного масштабу справедливості, добра, істини, свободи в повній мірі.

Позитивне право не знає людини як такої, воно знає носія суб'єктивних прав і обов'язків. «В праві, – пише Ю. Пермяков, – ми живемо в якості позивачів, спадкодавців, потерпілих, звинувачених, посадових осіб. Цілісна людина в праві гасне. Тому правові вчинки відділені від самої людини і сприймаються як самостійні сутності. Ми, наприклад, можемо віднести до правового рішення як події, що віддалена від нашої волі доволі далеко» [23, с. 50].

Отже, прагнення подолати дуалізм природного та позитивного підходів до осмислення сутності реалізації права відносять до основного питання юридичної науки, вирішення якого неможливо засобами самої лише юриспруденції. Тут потрібна інтеграція праворозуміння на базі глибокого та багатогранного аналізу правової справедливості. Філософія права повинна виконувати функцію своєрідного інтегратора знань не лише про право, а й про людину в праві, сприяти переборюванню існуючого у теорії правового пізнання дуалізму природно-правових теорій, що характеризують людський розвиток. Концептуальним ядром таких теорій доцільно визнати систему тих принципових засад, що репрезентують механізми утворення орієнтирів правової належності в самоорганізованому комунікативному середо-

вищі суспільного буття, а також порядок матеріалізації смислових мірил останньої в нормах закону.

На сучасному етапі розвитку природного і позитивного права у зв'язку з формуванням в Україні правової держави і громадянського суспільства можна спостерігати процес їх діалектичного зближення.

Література

1. Керімов Д.А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). – М. : Аванта, 2000. – 560 с.
2. Лисенков С.Л. Теоретичні питання конституційних культурних прав і свобод особи в Україні // Вісник адвокатури України. – 2004. – Вип. 1 – С. 5–19.
3. Моисеев С.В. Философия права : курс лекций. – 2-е изд., испр. и доп. – Новосибирск : Сиб. унив. изд-во, 2004. – 262 с.
4. Селіванов В.М. Право і закон (філософський погляд на співвідношення права і закону). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pfp/2005_3/51%20Selivanov.pdf.
5. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих навч. закладів / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. ; [За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина]. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
7. Кельман М.С. Органи конституційного контролю як засіб захисту Конституції / М.С. Кельман // Вісник Львів. ін-ту внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України. – 2000. – Вип. 2. – С. 13–18.
8. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
9. Осинська О.В. Обмеження прав і свобод людини : теоретико-прикладні аспекти. Дис ... к. юрид. наук: 12.00.01 / Осинська Олена Валеріївна ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2010. – 227 с.
10. Патеї-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права : навч. посіб. / М. Патеї-Братасюк. – К., 2010. – 396 с.
11. Філософія права : навч. посібн. / О.Г. Данільян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та ін. За заг ред. О.Г Данільяна. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 272 с.
12. Хёффе О. Политика. Право. Справедливость. Основы критической философии права и государства / О. Хёффе. – М., 1994. – 320 с.
13. Общая теория управления: курс лекций. – М. : Издательство ГАУ, 1994. – С. 166–187.
14. Платон. Діалоги / Платон ; пер. з давньогр. – К. : Основи, 1999. – 395 с.
15. История политических и правовых учений : учеб. для вузов / под ред. В.С. Нерсесянца. – [3-е изд., стеретип.] – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 736 с.
16. Патеї-Братасюк М.Г. Філософія права. Курс лекцій. – Ч. 1. – Тернопіль, 2002. – 131 с.
17. Афонасин Е. Философия права : учеб. пособие / Е. Афонасин, А. Дидикин. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т, 2006. – 92 с.
18. Патеї-Братасюк М. Філософія права : навч. посібник / М. Патеї-Братасюк. – Тернопіль, 2006. – 344 с.
19. Соловьев В.С. Сочинение : в 2 т. – Т. 1. / В.С. Соловьев. – М. : Мысль, 1998. – 892 с.
20. Новгородцев П.И. Историческая школа юристов. – СПб. : Изд-во «Лань», 1999 – 192 с.
21. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух. – М. : Международные отношения, 2004. – 238 с.
22. Бачинин В. Философия права и преступления / В. Бачинин. – Харьков : Фолио, 1999. – 607 с.
23. Пермяков Ю.Е. Лекции по философии права : учебное пособие. Самара : Изд-во «Самарский университет», 1995. – 120 с.

Анотація

Попадинець М. І. Поняття реалізації права з позицій діалектичної полярності природного і позитивного права. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню поняття реалізації права з позицій діалектичної полярності природного і позитивного права. Акцентується увага на проблемі співвідношення природного і позитивного права – права і закону, що є однією із методологічних проблем вітчизняної філософії права.

Ключові слова: право, закон, реалізація права, природне право, позитивне право, праворозуміння.

Аннотация

Попадинец М. И. Понятие реализации права с позиций диалектической полярности естественного и позитивного права. – Статья.

Статья посвящена освещению понятия реализации права с позиций диалектической полярности естественного и позитивного права. Акцентируется внимание на проблеме соотношения естественного и позитивного права – права и закона, что является одной из методологических проблем отечественной философии права.

Ключевые слова: право, закон, реализация права, естественное право, позитивное право, правопонимание.

Summary

Popadynets M. I. The concept of realization the right from the position of dialectical popularity of the natural and positive law. – Article.

The article is devoted to the concept of realization the right from the position of dialectical popularity of natural and positive law. Attention is focused on the problem of correlation between natural and positive law – the right and the law, which are ones of the methodological problems of national philosophy of the law.

Key words: law, right, implementation of law, natural law, positive law, legal thinking.

УДК 346.5

М. О. Легенченко

ПОНЯТТЯ ОХОРОНИ Й ЗАХИСТУ ПРАВА ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ

На сучасному етапі державотворення в Україні, проведення адміністративної реформи, оновлення й пристосування органів місцевого самоврядування до нових соціально-економічних і суспільних процесів гостро постають питання ефективного використання комунального майна, його захисту та примноження.

Водночас використання комунального майна невід’ємно пов’язане з ризиком його вибуття з власності територіальних громад, адже комунальні об’єкти нерухомості виступають предметом застави та корпоративного внеску, слугують джерелом погашення заборгованості комунальних підприємств, перебувають під арештом, заборонаю відчуження, податковим обтяженням тощо чи просто вибувають із комунальної власності в незаконний, а то й у відверто злочинний спосіб.

Як вірно зазначає І.О. Дзера [1, с. 9], реалізація права власності неможлива без встановлення механізму його захисту. Важко з цим не погодитися, адже захист права є в певній мірі гарантією самого його існування. В іншому випадку об’єкти комунальної власності швидко б вибули з власності територіальних громад у незаконний спосіб.

Вищенаведене зумовлює науковий та практичний інтерес до питання охорони права комунальної власності, у тому числі його захисту. Детальне дослідження питання охорони права комунальної власності не тільки уточнить розуміння